

ΜΝΗΜΗ

Παντελή Πρεβελάκη

και

Νίκου Καζαντζάκη

Περγαμμένα των Ημεσίδων

της

22 ΜΑΡΤΙΟΥ 1996

και της

28 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1997

Επιμέλεια:

Ν. Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΙΑΝΝΑΚΗΣ

Περιεχόμενα

ΘΕΟΧΑΡΗΣ ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ, <i>Πανέρμη Κρήτη: Δογμοτεχνία ή Ιστορία</i>	11
ΑΒΕΗΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, <i>Από τη μνήμη στη γνώση. Δuo λόγια για το αρχείο Πανεργή Πρεβεδάκη</i>	19
Ν. Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Ο ρυθμός του λόγου στο έργο του Πανεργή Πρεβεδάκη</i>	21
Σ. Ν. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ, <i>Το μυθιστόρημα του Πανεργή Πρεβεδάκη «Ο άγγελος στο πηγάδι»</i>	37
ΑΓΓΕΛΑ ΚΑΣΤΡΙΝΑΚΗ, <i>Ο λαϊκότερος λόγος και το Χρονικό μιας Πολιτείας</i>	43
ΕΛΠΙΝΙΚΗ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Η «δημηγορία» του Βενζέλου στο «Μνημόσυνο» της Πολιτείας: Δομή της αφήγησης και διαιολογικότητα</i>	59
Δ. Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΟΜΜΑΤΗΣ, <i>Νίκος Καζαντζάκης: Ένθετος – αντίθετος ή άθετος;</i>	71
ΝΙΚΟΣ ΠΑΠΑΔΑΚΗΣ, <i>Νίκος Καζαντζάκης και Εκπαιδευτικός Δημοκρατισμός. Οι επιστήμες ήφεις μιας αδιεξένητης σχέσης</i>	81
Ν. Ε. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, <i>Ν. Καζαντζάκης: Προς μια διωματική διάσταση της λέξης</i>	113
ΗΡΑΚΛΗΣ ΠΕΡΑΚΗΣ,	

ΑΝΤΩΝΗΣ Γ. ΧΟΥΡΑΚΗΣ, <i>Δοκηταγωγή στον Ν. Καζαντζάκη</i>	151
ΤΗΛΕΜΑΧΟΣ ΜΟΥΔΑΤΣΑΚΗΣ, <i>Ν. Καζαντζάκης: Νικηφόρος Φωκιάς. Η έννοια της «συνεικόνησης» με βάση τη λήψη του βιβλικού χωρίου της «Ιουδαία»</i>	175

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΔΕΤΟΡΑΚΗΣ

Παντέριμ Κρήτη: Λογοτεχνία ή Ιστορία

Κυρίες και Κύριοι.

ΤΟ ΘΕΜΑ ΠΟΥ ΕΧΩ ΤΗΝ ΤΙΜΗ ΝΑ ΕΙΣΗΓΗΘΩ στην άποψηνή συμάχην, που έχει και τον χαρακτήρα φιλολογικού μνημοσύνου του Παντελή Πρεβελάκη για τα δέκα χρόνια από τον θάνατό του, αναφέρεται στην Παντέριμ Κρήτη. Θα ήθελα, πριν αρχίσω, να δηλώσω ότι η διατύπωση του τίτλου «Παντέριμ Κρήτη: Ιστορία ή Λογοτεχνία;» είναι εντελώς ενδεικτική. Σκοπός μου είναι να σας παρουσιάσω όρισμένες σκέψεις μου για τον χαρακτήρα του έργου, για το οποίο δεν υπάγχει αμφίμη, αλλά διαλογισμένη έριμνευτική μελέτη.

Σε ποιά λογοτεχνικό είδος εντάσσεται ή Παντέριμ Κρήτη; Αρσάλως δέν είναι ιστορικό μυθοτόρημα, όπως είναι 'Ο Κρητικός. 'Ο ίδιος ό Πρεβελάκης τό τύπωσε μέ ένα διαφωτιστικό υπότιτλο: « Χρονικό του σρχαίου του ήθό ». Στίς ιστορίες τής Νεοελληνικής Λογοτεχνίας τό έργο αναφέρεται συνήθως ως « Χρονικό ». Αλλά άν αναλήτρησει κανείς τον όρισμό του χρονικού ως είδους γραμματολογικού, θα βρεθεί σέ μεγάλη δυσκολία να έπιθέσει αυτόν τον τίτλο στην Παντέριμ Κρήτη. Γιατί, τό χρονικό προσιάζει περισσότερο στην ιστοριογραφία και όρίζεται ως « ιστορία, κατά τό οποίο τά διάφορα γεγονότα εκτίθενται μέ τή διαδοχική και χρονική τους σειρά, χωρίς καμία άλλη έσωτερική σύνδεση και συνάφεια »¹. Πρέπει, έξάλλου, να παρατηρηθεί ότι τά χρονικά γράγονται κατά κανόνα μέ άμεση έσωματική έμπειρία των γεγονότων, από συγγραφείς σύγχρονους. Στην ιστορία τής έλλη-

1. Ηλ. προζέας, Κ. Γ. Παπακωνστανίου, Νεοελληνική Καθολογία, Αθήνας τού 1900.

νικής γραμματείας, πολλά έργα επιλογούνταν ως «χρονικά»: Χρονικών της Μονεμβασίας, Χρονικών των Τόκων, Χρονικών του Μοσάως, Χρονικών των Τούρκων σουλτάνων, Χρονικό της σκλαβωμένης Αθήνας, Χρονικό του Παλατιού, κλπ. Τα έργα όμως αυτά άνηκουν πρωτίστως στην περιοχή της ιστορίας, και μόνο για το εξωτερικό ενδιαφέρον τους, για τη συγκοπή γνώμης, εντάσσονται στην περιοχή της λογοτεχνίας.

Με αυτό το κριτήριο, ή Παντέμμη Κρήτη του Πεβελάκη δεν είναι βέβαια χρονικό. Είναι έντονος ιστορία και, αντίθετα, με ελάχιστη παραχλωρή στη γενεαλογία. Χρονικισμένη, με τη δύναμη ενός μεγάλου λογοτέχνη, θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «λογοτεχνική γραφή ιστορίας». Αυτό το μαρτυρεί, εκτός των άλλων, και η δοχλωρή της ύλης. Το έργο αποτελείται από προοίμιο, επτά βιβλία, επίλογο, λεξιλόγιο και βιβλιογραφία. Σε 225 άρθρα μνημένες ενότρτες ο Πεβελάκης μας έδωσε με ρωμαλέο αφηγηματικό λόγο, που πολλές φορές θυμίζει υδατολογικά τον Μακρυγιάννη, την ιστορική εικόνα της μεγάλης κρητικής επανάστασης του 1866-69. Πρόκειται για ένα κορυφαίο γεγονός όχι μόνο της Κρητικής, αλλά και της Εθνικής Ιστορίας, που κέντρο της έχει τη φηκή θυσία του Ακακίου. Το Ακακίο στάθηκε πάντοτε για τον Πεβελάκη το μέγα και δώδεκο έργο, ή δοχλωρή δύναμη της ζωής και του έργου του.

Ο Πεβελάκης είναι ο καρτελογική κρητικιστική συγγραφέας. Τον συγγραφέα ιδιαίτερα ο απεικονιστικός και ένδοξος άγωνες της Κρήτης, και μάλιστα κατά την τελευταία περίοδο της τουρκοκρατίας, από τη μεγάλη κρητική επανάσταση του 1866 έως την Αντονομία και την Ένωση. Για την Κρήτη της πλούσιας και άματρής ιστορίας αξιοθροναίος και θανθηρκευτικής λατρείας. Στην άγωνιστική παράδοση της πατρίδας του βρίσκεται τα πρία θεμελιώδη συστατικά της πνευματικής του πληρότητας: τον άσπαστο πόθο της ελευθερίας, τη μεγαλειώδη έκφραση του ήρωικού στοιχείου της ζωής και το ήρωικό ήθος. Η κρητολογία πείρα του υποβάλλει το χρέος να γίνει ο έθνικός συγγραφέας της ιδιαίτερης πατρίδας του, να ζωντανέψει με τη δύναμη της ψυχής και του λόγου του την ιστορία των κερών προγόνων του, καθώς, όπως χαρακτηριστακά είχε, «την ιστορία τη δικά-

σχον οι κερών». Θέλει ή φωνή του να είναι ή γνήσια και ή αυθεντική φωνή της Κρήτης. «Με το στόμα μου μιλάει ένας λαός, δεν είμαι παρά ο "προεξάρχων" του γούρου».

Τα λεγόμενα «κρητικά» έργα του Πεβελάκη (το Χρονικό μας Πολιτείας, ή Παντέμμη Κρήτη και ή πύλη του Κρητικού) εκδόσανται κατά διαδοχικούς, από την τυπωμένη της παιδικής άγίας, στην άρμότητα της άσπαστης όρασης και έπειτα στη μισοπία. Στο πρώτο έδωσε μια ζωηρή, μια «στόχηση» της γενετικής πόλης, που την εξιστορεί και την ύλη σε πύλη-εργείο. Έδώ τον όση τον ή άσπαστη, το συνίσθημα, οι παιδικές του νηπες. Στην Παντέμμη Κρήτη αναλαμάνει να εκφράσει ένα μέγα ιστορικό γεγονός, ένα έργο ήρωών, οι άσπαστη του οποίου χρωμάτισαν τα βίωματα και τις νηπες της παιδικής του ήλικας. Όμως το γεγονός που θέλει να εκφράσει είναι μεγάλο, περίλογο, όραματικό. Επιδίδεται να εκφραστεί και ή άσπαστη, χωρίς μισοπία, να όσσει όλο το κρητικό μεγαλείο μιας τράνειας πύλης. Οι νηπες δεν έξασου, ή γενεαλογία δεν έχει θέση. Έδώ πρέπει να θυμίσου οι κερών, αυτοί που γέφυραν την άσπαστη ιστορία, και ή φωνή τους πρέπει να είναι άσπαστη, χωρίς τις παραποιήσεις και τις άδωδεις του λογοτεχνικού μύθου. Η Παντέμμη Κρήτη είναι μια είλινα έκταμένου και άσπαστη όραματος. Στο έργο παρελάνου οι πρωταγωνιστές της μεγάλης επανάστασης, ο Κορωναίος, ο Ζυμπαράκης, ο Δημακόπουλος, ο ήρωϊκός Ράβιν, ο Χατζηγιάννης Τάνης, ο Κούρακας, ο Κορής, ο Ρωλός, ο Παπαδοάκης, ή Δασκαλάκηνα, πύλης άδωι έπώνυμοι άγωνιστές, αλλά και ο άνωμος λαός, όλοι έκείνοι που άσπαστην ήρεμα και σθερά να άγωνιστούν και να άποθάνου για την ελευθερία της πατρίδας. Ο συγγραφέας έδω άντικειμενική το θέμα με την πείραση ειλάεια και σθερότητα και έπερώντας το χρόνο άγωνίζεται

3.

Η. Παντέμμη, Πεβελάκη, Λογολόγια Κρητική συγγραφέας στις συλλογές του (Στην τελευτή άνομη της ζωής του μεταλλίου της πόλης των Χανίων - 19 Δεκεμβρίου 1981), Αθήνα 1981, 11. Πρώτα, για την Παντέμμη Κρήτη, βλ. Π. Χόης, «Πεβελάκης του Παντέμμη, Πεβελάκη», Νέα Έστια. Μένουσα στον Παντέμμη Πεβελάκη, Χριστούγεννα 1986, 131-131. Ίδιον, 133 κέ. Ρ. άσπαστη. Πόση, Μανουλάκη, Η Κρήτη στο λογοτεχνικό έργο του Πεβελάκη, Αθήνα 1968, 23 κέ. Καί. Αν. Δασκαλάκη, Έστια, στο λογοτεχνικό έργο του Παντέμμη Πεβελάκη, Αθήνα 1985, 37-41. Πέση τον όση κρητική του Μάριου Αθήνη, στο περ. Έστια, Αθήνα 5 Μαΐου 1945, 9-14. Έκκελός, στο, «Η Νεολογική κρητική για τον Παντέμμη Πεβελάκη», Μένουσα στις έδωμης-πύλης του Τε-

νά ζει στιγμή προς στιγμή τα γεγονότα και στις παραμικρές τους λεπτομέρειες, σαν να είναι ο ίδιος όρων πρόσωπο μεγάλης τραγωδίας. Στρέφεται σε πλούσια και έγγραφη βιβλιογραφία. Έχει αναγνωρίσει πλήθος επισημών ιστορικών έργων, έγγραφων και μελετών, γνωρίζει είτε από άμεση διαμάχη είτε από άμεση γνώση, οργαστικά παραγούδια και παραδόσεις και είναι ή πρώτη φορά από όσα γνωρίζω, που ένα λογοτεχνικό σφράγισμα σε πλούσια και έγγραφη βιβλιογραφία, την όποια μάλλον ο Πρεβιλάκης παραθέτει στο τέλος του έργου. Το πώς οργανωμένα είναι όλα και η Παντέμυ Κρήτη παίζει με τη σειρά της θέση στη βιβλιογραφία της μεγάλης κερκτικής επανάστασης του 1866-69. Στο άκρωμα της Νέας Εστίας στην κερκτική επανάστασης του 1866, ο Ν. Β. Τωμαδάκης, ο καρτεσιόφιλος βιβλιογράφος των κερκτικών επαναστάσεων, δημοσίευσε σύντομο ιστορικό διάγραμμα της επανάστασης αυτής με συμπληρωματική βιβλιογραφία, στην όποια περιλαμβάνει και του Πρεβιλάκη, τα έργα: «Είς τὰ ὄς ἄνω, γράφει, πρέπει νὰ προστεθῶν τὰ λογοτεχνήματα τοῦ κ. Παντέμυ Πρεβιλάκη, Ἡ Παντέμυ Κρήτη (1945) καὶ τὸ Ἡερίσιον (1965)»⁴.

Στην φιλολογία του Κερκτικού εκφράζεται ο μύθος της Κρήτης. Εδώ ο Πρεβιλάκης προλογεί συνειδητά στη σύνθεσή ενός έκτενου ιστορικού μυθολογήματος, συνεκτικός ιστός του οποίου είναι πάλι η ιστορία της Κρήτης από το 1867-1910. Μολονότι πολλοί δημοφιλῶν την μυθολογία αυτή, δομή του έργου, ο ίδιος εἶδε τὸ ἔργο «ὡς σὺνθετὴ Μύθος καὶ Ἱστορία», με προσέχροντα τὸν Μύθο «παθῶντας ἀπὸ τὴν ἀρχὴν νὰ ἀποδειχθῆι περισσότερο μυθολογία παρά ἱστορία»⁵.

Αντίθετα, στην Παντέμυ Κρήτη ο μύθος αποσταχίζει ή διαφανίζεται ἐλάχιστα. Εδώ συμπροσπονται ή ιστορία και ή λογοτεχνία (δηλ. ή διά λογων λόγισμός, κατὰ τὸν ἀρχαῖο ὄρισμό) και ἀλλοτε προσέχρονται ή πρότυπα, ἀλλοτε ή δειψή, ἀλλοτε πάλι γροσέουν ἀρχαλασμιές τὸν ἴδιο γροσ. Θὰ μὴ ἐπιτρέψετε νὰ σας ὑπενθυμίσω μερικά σύντομα ἀποστάγματα, που ἐπιβεβαιώνουν αὐτὸ τὸ σπύμα:

4. Νέα Εστία, Ἡερίσιον στήν κερκτική επανάσταση τοῦ 1866, τόμος 944 (1. Νοεμβρίου 1966), 1502.

5. Στὴν ἑνότητα τοῦ παρὰ τὴν ἀναγνώστη τοῦ ὄς ἐπίκεινο ὀδὸς τῆς Φιλολογίας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης. Βλ. Ἡ τάξις τῆς ἀναγνώσεως τοῦ ἡεροφιλῶν καὶ ἡεροφίλου Κρητικῆ τῆς ἡεροφίλου Σχολῆς Κρήτης τῶν Παντεμύ Πρεβιλάκη πρὸ ἐπισημοῦ ὀδὸς τῆς Φιλολογίας Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Κρήτης, ἡεροφίλου 1984, 41.

Τὸν ἱστορικό χαρακτήρα τοῦ ἔργου βεβαιώνουν σέλιδες, ὅπως ή ἀκόλουθη, που θὰ τὴν ὑπέγραψε και ὁ ἀυτοπρότερος ἱστορικός (§91): «Οἱ Κερκτικοὶ ἀρχηγοί, μαζί με τοὺς ἐθελοντῆς και μερικά μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ἀπὸ τῆς Πεντικῆ Συναχῆς, χεατῆσαν τὸ Μίσσαθ και τὸ Κουστορεσάκη, γροσά τοῦ Σελλίου κα αὐτὰ, βουνοια κα ἀπὸ φυσικοῦ τοὺς ὄργα. Ἐκεῖ συναγέρχανε κα ὁ Ζυμπαράκης με τὸ Χατῆρμυγάλη, και λίγο παραῦστερα κα ὁ χαπετῆνοιο ἀπὸ πάλια τῆματα—Κόρανας, Ρουμῆνος, Πλεχῆρης, Τσοῦσερος, Δασκαλάκης— ὄνο γλιόδες νομάτοι πῆνο-χάτω. Τὰ στρατόπεδα τὰ γροσῆς μάλιστα ὄρα ὄρημος, μα μὴ ὄς ή μια μὴ ὄς ή ἀλλή, μερὰ ἔκανε ἀπόσπαρτ, νὰ χτυπήσει, γροσά τῆσαν ἀναμεισά τοὺς τὸν ποταμὸ και τὸν στανοῦ τῆρο, ὄπου δὲ βολοῦσε νὰ πῆσσαν μετρητά...»⁶. Ἰσοῦ και ἀλλο ὄνοιο ἀπόσπαγμα (§133): «Τὸ τορκεκο γροσάτο προστέσασε τὸ μεγάλο Κῆτρο κα ἔρισε ὄσοι στο Καστέλι τῆς Πεδιάδας. Μερικές μέρες, ὄκημάζε ἕνα γροσ τὸν ὄνο και χτυπῶτα με με τοὺς ἐπαναστάτες ποῦλασε τρέσει νὰ διασεντέλανε τὸ Λασθῆ, τὸ δειπρο γροσάτο χῆτρο τοῦ νηροῦ ὄστερα ἀπὸ τὰ Σερκία. Τὸ ἀσκερι τοῦ Περισσῆ εἶχε κατακοπεῖ σε χεῖνα τὰ πωτοπῆματα. Οἱ Κερκτικοὶ στέλνανε μηνύματα τοῦ ὄμερη: "Σαν εἶσαι, μωρέ, ὄμερηπας, σαν εἶσαι πῆλοχῆρη, πῆστε με τὸν Κόρακα ἕνα ἕσρηκα μῆλες!" ... Στῆς 30 τοῦ Μαρσοῦ, ἕνα ὄνο νὰτο σταμα κατῆσσε νὰ ξεπελάσει τῆς ἐρήδες τῶν Χριστιανῶν και νὰ φτάσει ὄς τὴν Ἐμπροσο. Ἀπὸ χεῖ, με τὴν ὄρηγια μερικών Τορκεκοφίλων, καδέλησε ἀπὸ μια γροσάτα τὰ Λασθῆ-τῆρα βουρά, και τὸ ἀλλο ἕρημα ἕσρηθηκε ἀπὸ τὰ Ἐρκικαὶα Λαγκάια στο βουνοχῆμη... ὄχ παῖσοι σταναστάτες με τὸ Δημητρακαχῆρο, που σολάγανε τῆ θέστ Κερά-Πηγάδι, εἶδα-νε ἕσρηκα στο πλερο τοὺς τὰ τορκεκα μῆλες...»⁷.

Σελίδες αὐτοῦ τοῦ τύπου ἔχουν πρῶτα τὸ χαρακτήρα γενοικοῦ. Θὰ μπόροσε κανεῖς νὰ ἐπιστημάσει τῆς πηγῆς τοῦ συγγραφέα, ἀκόμη και τῆς ὄλδης συγκαταμῆνων βιβλίων ή στίχους ἱστορικών τραγουδιῶν. Νοητικῶς ὄσι ἐπιβάλλεται τῶρα μια τέτοια ἐργασία, που θὰ ὑπομνηματῆσει ἱστορικά τὸ ὄλο ἔργο και θὰ καθιστῆ τὴν κατανόση τοῦ εὐχεστῆρη και χαθεστῆρη, κυρίως γὰ τοὺς ἀναγνώστες που δὲν ἔχουν τῆς ἀπαραιτήτες γνώσεις τῆς κρητικῆς ἱστορίας και ζωῆς. Μονο τότε θὰ φανεῖ τὸ ἕρος και ή ἀκρίβεια τῶν ἱστορικών γνώσεων τοῦ συγγραφέα και θὰ ἐξυμνεθεῖ καλῶστερα ή με-

6. Πρακτικῶν τῆς ἡεροφίλου «Ἐστία», 126-127.
7. Ἐστία, 190-11.

γνώστη του τις προθέσεις του. Στο τέλος του βιβλίου παρέρχει την ακόλουθη διαφωτιστική σημείωση: «Η βιβλιογραφία που αναγράφεται εδώ σκοπόν έχει να υποδείξει τα κείμενα που βοηθήσανε το συγγραφέα να ξαναζήσει και κατόπι να εκφράσει σ' ένα χρονικό το Δρακωμό του Θ6. Είναι περσιτό να δηλωθεί πως ό συγγραφέας δεν είχε μπροστά του έργο ιστοριοσύγρη. Αν ήθελε να δώσει ένα όνομα στη στάση του δεν θα την ονόμαζε έρευνα, παρά μέθεξη σε ιστορικά γεγονότα μαρτυρημένα από πηγές αξιόπιστες. Η μέθεξη στάθηκε βαλετή έπαιση ό αντίπαλος από τα γεγονότα χυτά έδωσε στα παιονικά του χρόνια και θα άκούμη στην άκοή του»¹¹.

Κυρίες και Κύριοι,

Ο Πανετής Πρεβέλάκης στη Διοροδοσία του προς τους συμπαιονίτες του τό 1981, χατά την άπονομή του χρονου μεταλλίου της πόλης των Χανών, κάνει λόγο για ποιητική έμνηνεία της Ιστορίας: «Η νεότερη Ιστορία της Κρήτης», γράνει, «μπορεί να έμνηνευθεί από διάφορα λογοτεχνικά είδη: τό χρονικό, την έπική μυθιοτορία, ή τό όραμα. Αλλά όπου είδος κι άν διαλέξει, γρειάζεται να δώσει τό αίμα του στους νεκρούς γιά να τους χάρεις να μιλήσουν...»¹². Έκείνος έδωσε τό αίμα του στους νεκρούς και μιλήσαν. Η Πανετήςμυτ Κρήτη είναι ή σωνή τους.